

Postmodernisme på norsk

Jon Vøllestad

psykolog ved Solli DPS og førsteamanuensis II ved Institutt for klinisk psykologi,
Universitetet i Bergen

På 80- og 90-tallet kom postmodernismen for alvor til Norge. En ny bok forteller den underholdende historien om hvordan denne mangfoldige størrelsen ble møtt i akademia, kunstfeltet og samfunnet for øvrig. Men i hvilken grad har postmodernismen satt spor i psykologien?

LEKENT Postmordenismen åpnet opp for selvbevisst lek med historiske epoker, og en betoning av flertydighet fremfor autentisitet, skriver Jon Vøllestad. Maleriet *Grace Jones* av Hilde Vemren (1982) er en del av KODE Kunstmuseene i Bergen sin samling. © Hilde Vemren / BONO. Foto: Dag Fosse / KODE

Bjarne Riiser Gundersen, *Da postmodernismen kom til Norge. En beretning om den store intellektuelle vekselen som har hjemstøkt vårt land*, Flamme Forlag 2016, 347 sider

Hva kan vi egentlig vite om oss selv og verden? Hva er forholdet mellom begrepene og modellene våre og den virkeligheten de beskriver? Hvor sikre kan vi være på kunnskapen vår, og hvordan kan den danne grunnlag for praksis? Dette er spørsmål som har fulgt oss opp gjennom tenkningens historie. Men mot slutten av forrige århundre slo fornufts- og vitenskapskritikken ut i full blomst – i en tradisjon som går under navnet postmodernisme.

Siden opplysningstiden hadde det moderne verdensbildet vært preget av en forestilling om at verden lot seg erkjenne gjennom menneskelig fornuft og vitenskapelig metode. Fra slutten av 60-tallet stilte flere spørsmål om denne epoken nærmet seg slutten. Det var ikke lenger uproblematisk å skulle fange eller sammenfatte virkeligheten i ryddige modeller. Troen på fremskritt gjennom økende grad av prediksjon og kontroll ble utfordret. To grusomme verdenskriger hadde svekket tilliten til at teknologi og vitenskap kun var godartete fenomener. Og tross stabilitet og økende velstand i Europa stilte stadig flere spørsmål ved livsbetingelsene og tankeformene som preget moderne

konsumkapitalistiske samfunn. Særlig i Frankrike begynte en ny generasjon tenkere å problematisere de moderne institusjonenes makt over sinn, subjekter og virkelighet.

Den franske filosofen Michel Foucault hevdet at selve forestillingen om mennesket ikke var noe som kunne fastlegges en gang for alle. Snarere er vår kunnskap om menneskenaturen formet av skiftende historiske praksiser og maktforhold – nettverk av krefter som gjerne kalles for diskurser. Jacques Derrida påstod at språket vi bruker for å organisere virkeligheten, er ustabil og flertydig. Både filosofi og vitenskap har derfor mer til felles med litteraturen enn vi liker å tro. Heller enn å søke stabil mening er filosofens arbeid en såkalt dekonstruksjon. Det betyr å vise frem hvordan teoretiske og litterære tekster er fulle av spenninger og selvmotsigelser – for så å skape ny (og ustabil) mening ut fra dette. Jean-Francois Lyotard ga navn til den postmoderne tilstand, definert som en situasjon der modernitetens «store narrativer» måtte vike for en rekke «små fortellinger» eller «språkspill» som det ikke var mulig å vurdere den relative sannhetsverdien av. Og Jean Baudrillard skildret samtiden som en mediert virkelighet preget av en hyperaktiv tegnproduksjon som brøt med klassiske skiller mellom fiksjon og virkelighet, overflate og dybde.

Jeg så snikende og subtile former for sosial kontroll der andre så fremskritt og frigjøring

Felles for disse tenkerne var en kritisk utforskning av opplysningstidens tiltro til fornuft, sannhet og fremskritt. I stedet fokuserte de på at kunnskap og sannhet var relative eller konstruerte størrelser, formet av sosiale prosesser og maktforhold. Språket speilet ikke lenger virkeligheten på en entydig måte. Det selvstendige subjektet som ble sett på som så sentralt i moderniteten, ble «desentrert» eller oppløst i de nettverk av relasjoner det inngikk i. Å være menneske var ikke lenger å være en fritt handlende og reflekterende aktør. Det innebar i stedet å være innvevd i strømninger av sosial makt og språk som på komplekse måter bestemmer hvordan vi tenker og handler – uten at vi er klar over det. Samlet sett medfører dette store utfordringer for etablerte måter å tenke om vitenskap, moral, kunst og psykologi på.

Da postmodernismen kom til Norge

Hva skjedde da disse tankestrømningene kom hit til lands? Det kan vi nå lese om i Bjarne Riiser Gundersens bok *Da postmodernismen kom til Norge. En beretning om den store intellektuelle vekkelsen som har hjemsøkt vår land*. Gundersen har valgt å fortelle idéhistorie som journalistisk reportasje, ikke som akademisk analyse. Det er et godt grep, og det har blitt en tilgjengelig, engasjerende og tankevekkende bok.

Begrepet postmodernisme kan være vanskelig å få tak på. Gundersen gjør en god jobb i å klare opp i forvirringen. Slik det er skildret innledningsvis her, er postmodernisme en retning i akademia. Men postmodernisme brukes også på kunstfeltet, som en betegnelse på tendenser som oppstod som motreaksjoner på modernismen som rådet i kunst, arkitektur og litteratur. Det åpnet opp for selvbevisst lek med former fra ulike epoker, og en betoning av flertydighet fremfor autentisitet. I tillegg brukes ordet om en historisk epoke, som en bestemt fase av den globale kapitalismens utvikling. Det betyr et samfunn preget av ekspanderende informasjonsteknologi, hurtig endring, konsum fremfor produksjon og fristilling fra tradisjonelle identitetsformer. Til slutt finnes det også en fjerde betydning som henter litt fra alle de foregående, det Gundersen omtaler som en «mentalitetshistorisk lapskaus»,

og som kanskje best kan beskrives som en livsholdning preget av ironi, skepsis, verdipluralisme og relativisme.

Boken er bredt anlagt, og forsøker å spore postmodernismens inntog i Norge i alle disse betydningene. På den måten lærer vi mer om hvordan fenomenet gjorde seg gjeldende i kunst, litteratur, arkitektur, akademia og i den bredere offentligheten. I tillegg har han intervjuet en del av dem som deltok på ulike sider i debattene som oppstod, noe som gir fortellingen liv og dynamikk.

Steile fronter

Få begreper har vært gjenstand for så ulike lesninger og steile fronter. Fra visse akademiske hold ble postmoderne tenkning avfeid som fornuftsfiendtlig tåkeprat og sjarlatanvirksomhet. Enkelte mente sågar at det var farlig. Filosofen Guttorm Fløistad uttalte at Derrida «må bekjempes 24 timer i døgnet, med alle midler». Hans Skjervheim så i postmodernismen en form for undergraving av sannhet som kunne ende opp i forvirring grensende til psykisk sykdom og «kulturelt sjølv mord». Det virker også som om begrepet ble en betegnelse som få omfavnet selv. Det ble snarere noe en ble anklaget for å inneha. Hvem ønsker vel å være radikal relativist, fiende av kunnskap, overflatisk estetiker eller fullstendig uten moralsk forankring og kompass?

Gundersen gjør en god jobb med å la begge sider komme til orde. De som fortsatt forsvarer det postmoderne perspektivet, legger vekt på at det betydde kritisk refleksjon omkring vitenskap og fornuft, og de skyggesider eller blindflekker som moderne kunnskapsproduksjon kan ha. Flere tar også til motmæle mot anklagene om postmodernismen som ren posørvirksomhet og nihilisme. Blant disse er dikteren Karin Moe, som i kritikken av universelle sannhetspåstander fant kimen til et moralsk engasjement forankret i det lokale og individuelt unike. Det at det ikke finnes en endelig mening, trenger ikke føre til resignasjon eller meningsløshet. Og litteraturprofessor Arild Linneberg argumenterer godt i boken for at det er en misforståelse at dekonstruksjon ikke er ute etter sannhet. Derridas poeng er snarere at den viser at «sannhet er noe annet enn mange tror, at den ikke kan fastlegges på så enkle måter som folk vil ha det til».

Gjennom utdrag fra intervjuer lærer vi mer om nyanserte posisjoner på både for- og mot-siden. Som en av skeptikerne viser filosofen Gunnar Skirbekk blant annet til problemene ved å importere fransk fornuftskritikk, som tok form i en annen historisk kontekst og retorisk tradisjon enn vår egen. Medieviter Anders Johansen slipper også til i Gundersens bok med en fin skildring av sin egen vei ut på det postmoderne skråplanet – og tilbake igjen. Det er også interessant å lese om Jon Hellesnes, som har beveget seg fra krass kritikk til en mer balansert vurdering av det postmoderne.

På humoristisk vis bruker Gundersen også seg selv som eksempel på en som lot seg fascinere, forføre og forvirre av denne tenkningen. Han sitter igjen med en sympatisk, men ikke overinvestert holdning til tradisjonen. Han er også god til å peke på hvordan noe av appellen lå i identitetsdannelse – at det rett og slett var litt kult å være en som utfordret etablerte sannheter, og som var på lag med mangfold og paradokser heller enn det pent og pyntelig rasjonelle.

Psykologi og postmodernisme

Hva så med psykologien? Det er ikke et fagfelt som boken går nærmere inn på. Men her kan jeg som Gundersen tillate meg å bruke meg selv som kasus. Før jeg begynte på profesjonsstudiet i Bergen i 1999, hadde jeg i ventetiden brukt anledningen til å studere sosiologi og litteraturvitenskap. I begge disse fagene var jeg blitt godt eksponert for postmoderne perspektiver og analysemåter. Fra sosiologi

hadde jeg med meg et Foucault-inspirert blikk på samfunnet, et alternativ til de offisielle fortellingene om helsevesenet, psykiatrien og fengselsvesenet. Jeg så derfor snikende og subtile former for sosial kontroll der andre så fremskritt og frigjøring. Og på litteraturvitenskap hadde jeg lært med at språket var forrædersk, og at alle tekster var fulle av spenninger og svangre med sin egen oppløsning.

Det psykologiske fakultet i Bergen var ved første øyekast lite preget av disse tankestrømningene. Jeg møtte et fag som forstod seg som et evidensbasert helsefag, ikke en fortolkende eller samfunnskritisk disiplin. I en periode var jeg nok aldri så lite av en møteplager på forelesningene, hvor jeg insisterte på å trekke frem fagets grunnlagsproblemer i lys av all min kritiske bagasje.

Det fantes imidlertid unntak. I Bergen var Norman Anderssen en engasjert talsperson for å bringe postmoderne perspektiver inn på studiet. I Oslo hadde nylig Hanne Weie Oddli og Peder Kjøs (1998) gitt ut bok om moderne og postmoderne forståelser av terapi. Der redegjorde de for narrative og sosialkonstruksjonistiske tilnærminger til psykologisk behandling, i lys av Lyotards teori om det postmoderne samfunn og Wittgensteiniansk språkfilosofi. Boken er fortsatt interessant lesning, både som tidsbilde og som forsøk på å finne et pragmatisk og moralsk holdbart terapeutisk ståsted i lys av nye og post-positivistiske kunnskapssyn. En annen viktig størrelse var Steinar Kvale, som var redaktør for den internasjonale utgivelsen *Psychology and postmodernism* (1992).

De store debattene ble det vel aldri innenfor faget her til lands. Diskusjonen foregikk nok mest i kantinen og på nachspiel. Og de tilløp til stridigheter som var, ble ofte preget av karikerte posisjoner. Selv modererte jeg mitt eget kunnskapssyn fra radikal til mer forsiktig skeptisisme utover i studiet. I kontakten med antatte positivistiske bastioner som biologisk psykologi og kvantitativ terapiforskning skjønte jeg at det å forsøke å forstå verden gjennom statistisk metode ikke trenger å bety at en gir avkall på kompleksitet og flertydighet.

Hvor ble postmodernismen av?

Hvor er vi så i dag? Er postmodernismen over? På den ene siden er vi kanskje i en epoke med mindre gehør for metodekritikken og den fundamentale mistankens hermeneutikk som preget disse tiårene. Som sosiologen Gunnar Aakvaag (2016) skildrer i Morgenbladet, så preges vår tids samfunnsvitenskap av «generasjon lydig», som har byttet ambisiøs teori med nypositivistisk empirisme. De er ifølge Aakvaag flinke i metode, men svakere på overordnede perspektiver. I tillegg har vi sett en dreining inn mot naturvitenskap og evolusjonspsykologi, i et forsøk på å sikre et stabilt fundament for vår menneskekunnskap. Aakvaag mener derfor at postmodernismen som sådan er akademisk død, og at det som var verdt å ta med seg (som språk- og maktanalyse), er blitt absorbert av ulike fagfelt i mer nøytrale former.

Dette kan vi kjenne igjen fra psykologien. Samtidig ser vi andre trender. Hvor sikkert er kunnskapsgrunnlaget vårt? Når jeg ser meg omkring i dag, synes jeg faget preges av mange «små fortellinger» som konkurrerer om oppmerksomheten på markedet, uten at vi har noen stor universell teori som alle kan enes om. Det finnes forsøk på samlende fortellinger, sånn som historien om evidensbasering, eller om hjernen og biologien – men disse har langt fra allmenn aksept. Det er i så fall i tråd med den kunnskapssituasjonen som Lyotard i sin tid beskrev i *Den postmoderne tilstand*.

I de pågående diskusjonene i faget kan vi ane skillelinjer som kanskje følger de som går mellom det «moderne» og det «postmoderne». Tenk bare på Dodo-debatten, som handler om hvorvidt det i psykoterapien finnes en riktig metode eller mange mulige metoder (se Wampold & Imel, 2015). Eller diagnose- og pakkeforløpsdebatten, som står mellom de som tror at diagnoser viser til noe essensielt (eller i det minste noe meningsfullt), mot de som hevder at diagnoser er tilfeldige konstruksjoner

formet av makt- og interessegrupper som vi vil klare oss bedre uten. Videre har det vist seg vanskelig å replikere en rekke klassiske studier fra psykologien, og for tiden går det en heftig debatt om hvordan vi skal tolke dette. Legg til de pågående kontroversene om arv og miljø, og om psykisk helse og uhelse best kan forstås på individ- eller samfunnsnivå. Dette er spørsmål om fagets legitimitet, og om muligheten for en overordnet universell modell som skal kunne anvendes på tvers av personer og situasjoner. På mange måter er det paralleller til diskusjonene som gikk på 80- og 90-tallet.

De tilløp til stridigheter som var, ble ofte preget av karikerte posisjoner

Det er ikke med det sagt at psykologer flest går på jobb med et radikalt relativistisk kunnskapssyn. Kanskje har Ole Jacob Madsen (2014) et poeng her. Han mener at psykologer flest fremdeles jobber innenfor en modernistisk ramme basert på troen på vitenskapelig fremskritt og oppdagelse av universelle sannheter i menneskehetens tjeneste. På fritiden tar de derimot på seg den «postmoderne hatten». Dette er i så fall en veksling mellom posisjoner som ikke er så rent lite postmoderne i seg selv – på dagtid tror man på vitenskapen og kanskje også særlig ens egen terapimetode, mens etter jobb er livsholdningen åpnere for mangfold og paradokser. For Madsen innebærer imidlertid denne splittelsen at faget ikke helt tar inn over seg de særegne utfordringer som den senmoderne eller postmoderne tid byr på.

I tillegg er det slik – som også Gundersen peker på i sin bok – at vi lever i en tid som i langt større grad samsvarer med beskrivelsen hos de postmoderne teoretikerne. Den medieskapt virkelighet som folk snakket om på 80-tallet, var bare barnemat mot det høyteknologiske selfie-samfunnet i 2016. Med smarttelefonen og nettet er strømmen av informasjon og mangfoldet av perspektiver blitt skrudd opp ganger hundre. Og det er bare begynnelsen. I sommer har de store nyhetene vært islamsk terrorisme, Donald Trump og Pokémon; en middelaldersk religion for det 21. århundre, en 30-tallsdemagog på twitter og sammensmeltingen av gater og parker med en virtuell spillvirkelighet. Verden kan slik kjennes nesten uvirkelig i sin kompleksitet, hurtige endring og meningsfragmentering – alt filtrert gjennom håndholdt personalisert informasjonsteknologi. Det er vanskelig å se for seg hvordan noe skal bli mer postmoderne enn det.

Disse tilstandene, både i faget vårt og samfunnet, gjør Gundersens bok ekstra betimelig. Kanskje kan den til og med inspirere unge kollegaer til å spørre seg hva i disse perspektivene som fortsatt er relevant for psykologien. Boken kan i så fall være en både underholdende og informativ veiviser i det postmoderne landskapet slik dette så ut her til lands. Den kan anbefales både til de som var med, og til de som lurer på hva det egentlig handlet om.

Referanser

- Kvale, S. (red.) (1992). *Psychology and postmodernism*. London: Sage Publications.
- Oddli, H.W., & Kjøs, P. (1998). *Psykologien og vitenskapen. Moderne og postmoderne forståelse og terapi*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Gundersen, B.R. (2016). *Da postmodernismen kom til Norge. En beretning om den store intellektuelle vekkingen som har hjemmøkt vårt land*. Oslo: Flamme Forlag.
- Madsen, O.J. (2014). «Modernity.» *Encyclopedia of Critical Psychology*, s. 1199–1204. New York: Springer.
- Wampold, B., & Imel, Z.E. (2015). *The great psychotherapy debate. The evidence for what makes psychotherapy work*. London: Routledge.
- Aakvaag, G. (2016). *Hva skjedde med postmodernismen?* Morgenbladet 03.06.16.